

Jízda na horské dráze (1918–1923)

Dva jazyky, jedna konjunktura

Stejně jako sklářství i bižuterii se v českých zemích věnovali především čeští Němci. Do česky mluvících oblastí severních a východních Čech se běžně zadávala domácí práce, větší výrobci a obchodníci zde však chyběli. Do Jizerských hor přišli první německy mluvící osadníci před polovinou 16. století, nebylo tedy divu, že se považovali za starousedlíky. K etnickým Čechům usazeným v kraji, které sem přilákal rozvíjející se sklářský, bižuterní a textilní průmysl, se chovali lhostejně, pokud ovšem nijak nezdůrazňovali své češství. Žili vedle sebe, nikoliv spolu. Dobrá znalost obou jazyků byla výjimečná. Protože Češi často pracovali v dělnických profesích, mísila se v jejich vnímání národnostní otázka s otázkou sociální, jejíž potenciální výbušnosti si byli českoněmečtí velkopodnikatelé již od konce 19. století dobře vědomi. Jablonecký exportér Franz Paul proto s jen mírnou nadsázkou vzpomínal, že největším prohřeškem v německém Jablonci nad Nisou bylo před první světovou válkou hlásit se k češství a sociální demokracii.

Jazyková hranice byla i geografickým předělem, když probíhala po Černostudničním hřebeni, jenž na jihu odděloval německé Jizerské hory od české Železnobrodské vrchoviny. I zde se činila řada faktorů a výrobců bižuterie, a to především v Železném Brodě a Zásadě. Většinou pracovali pro jablonecké exportéry, pro které nebyli konkurencí. Neměli institucionální podporu, chyběla jim znalost trhu i zahraniční partneři. To se však mohlo brzy změnit. Zvláště poté, co se v novém státě Čechů a Slováků čeští Němci měli stát národnostní menšinou. Není proto divu, že německy hovořící obyvatelé Jizerských hor poválečné změny mapy střední Evropy nijak nevíтали. Neměli k tomu ze svého úhlu pohledu žádný důvod.

Politickou reakcí českoněmeckých elit na vyhlášení Československé republiky dne 28. října 1918 bylo hned následujícího dne vytvoření provincie Deutschböhmen v severozápadních Čechách. Za její hlavní město byl prohlášen Liberec. Zemská vláda, krátce vedená Raphaelem Pacherem a poté Rudolfem Lodgmanem von Auen,

Portrét prezidenta Tomáše G. Masaryka od Maxe Švabinského, dar Čsl. obce legionářské v Železném Brodě exportéru Rudolfu Háskovi, 4. 3. 1928, Sběrka MSB, foto Aleš Kosina

si vytkla za cíl připojení nikoliv k Německu, ale k rakouskému státu. A to na základě práva národů na sebeurčení. Nová republika však nenechala nikoho na pochybách, že kraje obývané českými Němci považuje za své výsostné území. Pohraniční města a obce začala společně s dobrovolníky obsazovat československá armáda, která do Jablonce nad Nisou vpochoďovala dne 11. prosince 1918. Pět dní poté provincie Deutschböhmen zanikla. Jizerskohorský bižuterní průmysl zůstal součástí Československa.

Netrvalo dlouho a mladá republika, v jejímž čele stanul prezident Tomáš G. Masaryk, začala uvádět v život nové zákony vycházející vstříc demokratickému státnímu zřízení. A vzhledem k silné pozici levice v parlamentu měla řada z nich přinést prospěch zaměstnancům a domáckým dělníkům. Byly zavedeny tisková a shromažďovací svoboda, právo na stávkou či vyplácení podpory v nezaměstnanosti. Pravidla podnikání v bižuterii však zásadně změnily jiné dva právní akty. Prvním byl zákon č. 91/1918 Sb. O osmihodinové pracovní době z 19. prosince 1918, druhým zákon č. 29/1920 Sb. O úpravě pracovních a mzdových poměrů domácké práce

z 12. prosince 1919. Podle tohoto zákona zřídilo ministerstvo sociální péče ústřední komise domácké práce, v jejichž kompetencích bylo stanovovat minimální mzdy, minimální ceny zboží a poskytovat výše jmenovanému ministerstvu dobrozdání. Byl též vyhlášen závazný řád domácké práce.

Jak významná to byla pro jizerskohorské podnikatele změna, dokládá přehledová práce Josefa Lukáše o domácké práci, podle jehož výpočtů tvořil při celkovém počtu 40 000 – 60 000 výrobců jabloneckého zboží podíl domáckých dělníků více než polovinu (z toho jedna třetina připadala na české oblasti). Lukášovy údaje jsou značně vyšší nežli ty, které vzešly z oficiálního prvního sčítání lidu v Československu provedeného 15. února 1920. Podle nich se výrobě jabloneckého zboží věnovalo celkem 24 459 osob, a to v soudních okresech Jablonec nad Nisou (12 105), Tanvald (5 635), Železný Brod (2 903), Turnov (1 191), Liberec (1 135), Rokytnice nad Jizerou (382), Lomnice nad Popelkou (314), Vysoké nad Jizerou (314), Semily (308) a Český Dub (171). Nejvíce domáckých dělníků se zabývalo výrobou a zpracováním skleněného zboží (19 159), další kovové bižuterie (4 500) a bižuterie z ostatních materiálů (500). Je samozřejmě nutné mít na paměti, že úřední statistika a sezónní zaměstnanost, tak typická pro jabloneckou bižuterii, nejdou ruku v ruce. Skutečná čísla odpovídající zaměstnanosti v jabloneckém průmyslu je proto nutné hledat někde mezi Lukášovými a oficiálními údaji.

Jakými konkrétními činnostmi se domáctí dělníci zabývali? Tou nejjednodušší profesí byl návlak perlí a perliček, jemuž se věnovaly zejména ženy. Práci rozdělávali faktoři. Perličky se navlékaly náběrem z podlouhlé dřevěné nádoby na bavlněné nitě pomocí dvanácti až dvaceti dlouhých tenkých jehel, které dělnice držela v pravé ruce. Navlečené zboží se třídilo na dílky o 100-120 kusech. Deset takovýchto dílků tvořilo tzv. bunt – svazek (počet perlí a perliček kolísal podle velikosti). Deset buntů se svázalo dohromady, ozdobilo třepením a dodávalo exportérům. Pokud bylo zboží určeno nikoliv pro vývozce, ale výrobce, netvořilo dílky 100, ale 300 kusů.

Podomácku se z perlí a perliček běžně navlékaly i hotové výrobky. A opět šlo především o ženskou práci. Jak zaznamenal ve své knižní publikaci o domácké práci Antonín Korál, vrchní konzulent Obchodní, živnostenské a průmyslové ústředny Sklářského ústavu v Hradci Králové a předseda Ústřední komise domácké práce pro výrobu zboží sklářského: *„Navštívíme-li kteroukoliv domácnost dělníka méně majetného, řemeslníka a úředníka v Jablonci a celém širém okolí mezi obyvatelstvem národnosti české i německé, vždy najdeme některého člena rodiny se zaměstnávati nějakým sklem. Nejčastěji to bývá sestavování náhrdelníků.“*

V případech velkých objednávek exportní domy zadávaly do domácké práce našívání knoflíků, spon a dalších výrobků jablonecké bižuterie na vzorkové karty. Mimo továrny a výrobní závody se též často vsazovaly nebo lepily skleněné dílky do kovové bižuterie v podobě prstenů, přívěsů, broží či jehlic. Nejen v Jizerských horách,

Domácká práce – třídění a navlékání perlí, první čtvrtina 20. století, dobová fotografie

ale i v širokém okolí se domácké dělnice věnovaly pletení, háčkování a vyšívání dámských perličkových kabelek. Tato výroba byla tradičně domovem – nezávisle na jabloneckém průmyslu – v Krušnohoří, a to s centry v saském Annabergu a českých Vejprtech.

Velmi rozšířený byl domácký způsob práce rovněž při vinutí a mačkání skla, které ovšem vyžadovalo více nežli jen šikovné ruce a dobré oči. Sklo se do podoby fantazijních skleněných perlí, kamenů, knoflíků s dalších tvarů vinulo nad plynovým nebo petrolejovým kahanem, tzv. lampou, z tenkých tyčinek. Nad lampou se podomácku pomocí speciálních kovových kleští tvarovaly též knoflíky a kamínky ovinuté kolem mosazné trubičky, sloužící jako polotovary k sestavování sortimentu tzv. černé bižuterie, nebo spájely tenké náramkové kroužky (bangle). Kahanovou prací byla i výroba dutých perlí, k níž však domáctí dělníci v Jizerských horách a Krkonoších využívali již od sedmdesátých let 19. století foukací strojek. S ním dokázali podle velikosti formy vytvořit nejméně osm dutých skleněných perlí najednou.

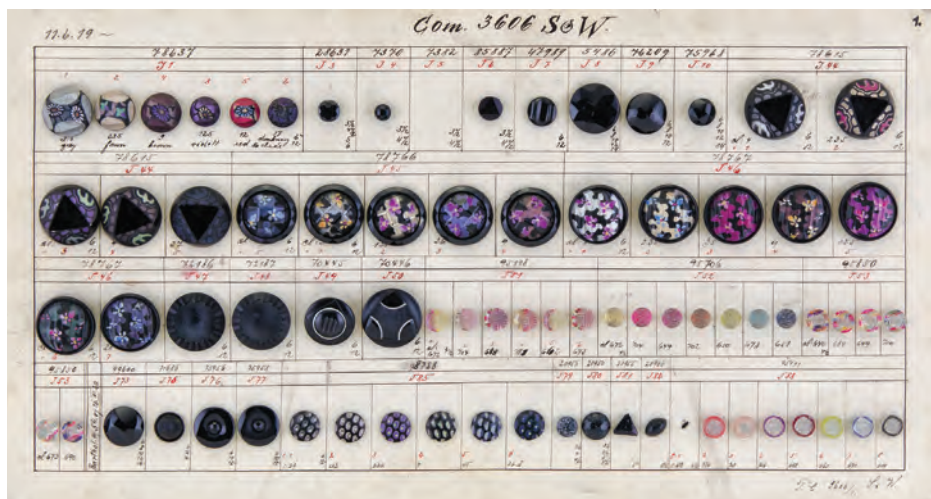
K lisování skla pomocí masivních kovových kleští s výměnnými formičkami, tzv. mačkání, již dělníkovi domácká dílna nestačila. Musel si od líferanta pronajmout, nebo na vlastní náklady vystavět většinou nevelkou stavbu s vysokým komínem či komíny a dýmníkem, vybavenou píčkou, v níž nahříval skleněné tyče tak, aby je bylo možné dále zpracovávat. Tento specifický typ industriální architektury, nazývaný mačkárna nebo dryketa (z něm. *Druckhütte*), je dodnes v Jizerských horách četně zastoupen, i když již slouží k jiným účelům. Mačkáním se zhotovovaly především

Domácká práce nad sklářským kahanem, první třetina 20. století, dobová fotografie

Mačkárna na Jablonecku, první třetina 20. století, Sběrka MSB

Mačkané a malované knoflíky typu cabochon, Jablonecko, 1919, Sbirka MSB, foto Aleš Kosina

vysoce kvalitní bižuterní kameny větších velikostí a knoflíky. Vedle ručních kleštvých forem se v praxi po první světové válce výrazně prosadila mechanická mačkadla.

Mezi domácími dělníky se na Jablonecku počítali též tzv. průmysloví malíři, kteří většinou vypalovanou malbou dekorovali sklo, kov a porcelán. Jako všechny profese v jablonecké výrobě byla i tato závislá na proměnách vkusu zákazníků. „V roce 1922 až 1923 přišel do módy dámský knoflík nazývaný ‚Cabochon‘, který byl hledán v nejrůznějším provedení, a malíř, kterému se podařilo nalézt ‚pravý vzor‘, měl na dlouhou dobu vystaráno. Tak tomu jest i u broží,“ napsal Antonín Korál.

K ustupujícím domácím profesím – v porovnání s koncem 19. století – již díky mechanizaci patřilo obrušování hran mačkané skleněné bižuterie, stejně jako sekání a broušení perliček. Toto zboží se často dodávalo na trh opatřené kovovým či duhovým leskem – tedy metalizované nebo irizované. K tomu sloužily speciální barvicí pícky, kde se na rozžhavené skleněné zboží pouštěla pára tavených kovových solí. I tato procedura, vzhledem k svému charakteru zdraví velmi škodlivá, se dříve odbyvala v domácích provozech, po roce 1918 ale spíše v moderních závodech.

Zákon o osmihodinové pracovní době a zákon o úpravě pracovních a mzdových poměrů domácí práce z pohledu podnikatelských elit podráždily dva ze tří základních pilířů prosperity jablonecké bižuterie, jež si své místo na slunci vydobyla nejen nepřebornou četností vzorů vyhovující vkusu každého obyvatele planety, ale též rychlým vyřizováním objednávek a přijatelnou cenou. V oboru se běžně pracovalo – pokud to objem a termín zakázky vyžadoval – deset a více hodin a domácí dělník dostával práci jen tehdy, když to bylo potřebné, a za takových podmínek, které se

zadavateli hodily. Jakákoliv regulace v tomto směru byla tedy podnikateli, vědomými si pro bižuterii typické nepravidelnosti a výkyvů poptávky, přijímána s nevolí.

K tomu bylo nutno připočíst též skutečnost, že s rozpadem Rakouska-Uherska se vždy výrazně exportně orientovaná jablonecká bižuterie stala na vývozu závislá z více než 90 %, což obor vystavilo ještě větším tlakům zahraniční konkurence. Po celé meziválečné období bylo Československo druhým největším evropským vývozcem skla – za Německem a před Belgií – se zhruba čtvrtinovým podílem na trhu. A největší část z tohoto objemu připadala právě na jablonecké zboží, a to více než dvě třetiny – o zbytek se dělilo duté, lisované, tabulové a obalové sklo. Taková struktura sklářského průmyslu neměla ve světě obdobu. Podíl Jablonce nad Nisou na globálním obchodu s bižuterií dlouhodobě tvořil 30–50 % (v prvních poválečných letech podle některých údajů dokonce až kolem 80 %), na celosvětové výrobě pak 15–20 %.

Podnikatelské prostředí v novém státě samozřejmě výrazně poznamenala i řada dalších zákonů a nařízení. Zásadní důležitost měla československá měnová reforma. V noci z 25. na 26. února 1919 se uzavřely státní hranice. Zastaven byl pohyb osob i zboží, a to včetně poštovního styku. Mezi 3. a 9. březnem proběhlo okolování rakousko-uherských korun, které během dubna v poměru 1 : 1 nahradily koruny československé. Vznikla jedna z nejstabilnějších poválečných měn v Evropě, což exportně orientované jablonecké bižuterii v prvních letech velmi prospělo. Naopak nepřetržitý vzestup hodnoty koruny mezi prosincem 1921 a srpnem 1922 až na dvojnásobek, vyvolaný spekulacemi finanční skupiny kolem pražské Živnobanky, měl na export jabloneckého zboží logicky dopad zcela opačný.

Zvláštní zmínku si zaslouží tzv. nostrifikační zákon č. 12/1919 Sb. O podnicích sídlících mimo území československého státu. Firmy provozující závody na území ČSR zde nově musely mít i své vedení. Zákon se však spíše nežli bižuterní výroby a exportu dotkl sklářství jako takového, protože velké firmy s tisíci zaměstnanci, jako S. Reich & Co., J. Schreiber's Neffen nebo Josef Inwald, sice vyráběly především v Čechách a na Moravě, sídla však měly ve Vídni. Ale příklady zavedených exportních domů, jež nová legislativa zasáhla, samozřejmě existují. Patřila mezi ně například berlínsko-jablonecká firma W. Klaar či pařížsko-jablonecká obchodní společnost Fried Frères.

Velký význam naopak i pro bižuterii mělo v prvních poválečných letech nařízení vlády z 26. února 1919, jež zmocnilo ministra obchodu „*zřizovati vývozní a dovozní syndikáty v průmyslech, kde pro to jsou předpoklady, aby byly zabezpečeny průmyslové suroviny a aby byl vybudován náš zahraniční obchod*“. Smyslem opatření bylo zabránit divokým poválečným spekulacím. V rámci jabloneckého zboží se s ním setkáváme zejména v oboru skleněných náramkových kroužků.

Doslova solí v očích byly zpočátku českoněmeckým výrobcům a exportérům z Jizerských hor nové instituce založené pro podporu československého skla a bižuterie.